

Machek, Václav

[Právně historické studie. I.]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1957, vol. 6, iss. A5, pp. 142-144

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100680>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

friton m., grillon m. (Résidu que l'on obtient en faisant fondre par petits morceaux la graisse d'oie, de porc. Larousse.) Couenne f. = peau de cochon raclée. — šlág m. = une scie de café-concert, flon-flon m., místo opisu: chanson qui court les rues. — šmouha f. (na obloze) bande f. nébuleuse. — šuliti (lid.) blouser, bluffer, rouler, carotter, ne jenom: tromper. — tapeta f. papírová papír peint m., papier-tecture m., ne: papier teint. — těžké srdce dělání, doplň: cela me pèse sur le coeur, cela me va au coeur. — tlačenka f. ventre m. de porc farci, ne: sorte de mortadelle. — tokati dodeldir, coq de bruyère dodeldit (Maquet, s. v. Cri). — traktorista m. doplň: tractoriste m. — transparent m. (přisvítiv obraz) transparent m., (pruh látky s nápisem) banderole f. — trdlovati (lid.) danser, bastinguer, gigoter. — trudovatý, uhrovatý boutonneux, couperosé, místo opisu. — tryska f. (dýmky) tuyau m. de la pipe, (autom.) gicleur m. — třískati (dveřmi) claquer la porte. fermer avec bruit, (na dveře) heurter à la porte, (někoho) brosser qn, ne jen: battre, frapper. — učebnice f. livre m. d'enseignement, ne jen manuel. — účtovati s kým régler ses comptes avec qn, régler son compte à qn, ne jenom: régler avec qn. — uhlokop m. 'houilleur m., (mineur m. je horník vůbec.) — úchylný (dítě) anormal, (arriéré je zaostalý). — útržkový kalendář m. doplň: éphéméride f. — uvelebiti se (fam.) se carrer, se camper, se relâsser (dans un fauteuil). — tělesně vadný doplň: déficient, un déficient physique. — valník m. cañion m., binard m., (chariot má žebřiny). — vánočka f. tresse f., (grande) natte f. (de Noël) f. (Larousse, natte: petit pain formé de trois brins de pâte tressés ensemble. Petit gâteau ayant une forme analogue.) — vazivo n. (pojivo tkáňné) tissu conjonctif m., (šlacha) ligament m. — veranda f. véranda f., ne: vérande f. — vinný sklep cave f. à vin, ne jen cave f. — vinárna f. débit m. de vin, vinerie f. (neologism z ital.). Cabaret m., estaminet m. = hospůdka. — vnučovati se s'imposer à qn (Déf.: Se faire accepter par une sorte de contrainte). — vrak m. épave f., bris m. — vrátiti se retourner, ne: se retourner. — vrochní šišník m. doplň: (u nás) chef-garçon m., garçon m. en chef. — vročiti doplň: dater. — vřidny byl m. ubiquitous m., founard m., místo opisu. — vyčliti doplň: dédouer. — vyčárkovati 'hachurer. — vychrstnouti (vodu) (fam.) flanquer (de l'eau sur qn), ne jen: jeter... — výložek m. parement m., (revers m. je klopa kabátu). — vyměřiti daň aseoir un impôt, místo imposer un impôt. — vypnutí n. (elektr. proudu) doplň: coupure f. — výpomocný doplň: auxiliaire, adjoint. — vyřítiti se s'élancer. — výstava f. hospodářská exposition f. agricole. (Comice m. agricole = réunion, association formée par les propriétaires et les fermiers d'un arrondissement pour améliorer les procédés agricoles. Larousse.) — vytrhnouti: to ho nevytrhne cela ne l'avancera pas, ne le poussera pas, ne le repêchera pas. (Cela lui fait une belle jambe — znamená opak: cela l'avance bien.) — zadina f. doplň: recoupette f., (ječná) petite orge f., etc. — záležeti: dáti si na sobě záležeti prendre soin de sa personne; faire, employer tous ses efforts pour..., concentrer tous ses efforts sur qc, faire effort à... (Prendre des airs d'importance dělání velice důležitého — se méně hodí.) — zásobník m. pušky magasin m. (d'un fusil), ne: chargeur m. — Zásobník je část opakovačky, do níž se vkládá pouzdro či plíšek s pěti patronami, a toto pouzdro (podavač) se nazývá francouzsky chargeur m.: Dispositif permettant d'introduire plusieurs cartouches dans le magasin d'une arme à répétition. Larousse. — zdanitelný doplň: imposable. — zdramatizovati dramatiser. — znělka f. (rozhlasová) doplň: indicatif m. (sonore). — zpět jíti aller en arrière, reculer, revenir sur ses pas, rebrousser chemin, ne: rentrer = entrer de nouveau chez soi. — ždíbec m. doplň: pincée f., un brin de... —

Závěrem připomínám, že jsem uvedl jen ty poznámky, jež se mi zdály zvláště potřebné. Bylo by možno uvažovati ještě o jiných možných doplňcích, ale otázka výběru a množství hesel je vždycky nesnadná a nakonec slovníkář, ačkoli předkládá veřejnosti dílo, jež ho stálo mnoho času a práce, málokdy uspokojí každého. Moje poznámky a doplňky nechtějí býti kritikou záslužného činu prof. Vlad. Bubna, kterým dal českým čtenářům do rukou nové upravené vydání tohoto velmi potřebného slovníku; hlavním cílem mých poznámek je umožnit, aby tento slovník byl při příštím vydání zbaven i těch nedopatření, jež se do něho přes autorovu snahu o jeho zdokonalení a aktualizování přece jen tu a tam vloudila.

Tobiáš Bednář

Právně historické studie I. (Praha 1955, ČSAV). — Tento sborník je jedním z prvních výsledků činnosti akademického Kabinetu dějin státu a práva v ČSR, jež vede prof. V. Vaněček. Vzal jsem jej do rukou jako filolog. Poněvadž bude o něm jistě psáno od právníků, sotva však od filologů, chci mu věnovati aspoň tuto zprávu. Filologa v něm zaujmou hlavně tři články: Mistr Jan Hus a právnictví (od Jiřího Kejře), Městské právo v rožmberské knize (od Jiřího Klaboucha) a Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů (od Vladimíra Procházky). Mne pak osobně zaujal nejvíce tento třetí. Neboť jedná o látce, která patří

do nenapsaného oddílu Niederlových Slovanských starožitností, a to oddílu o starém slovanském právu a společenském zřízení. Procházka si vybral jednu oblast Slovanstva, která tvoří uzavřenou kapitolu, neboť vývoj byl v ní ukončen germanisací. Ze zpráv kronikářských a svědectví listin vypracoval obraz, který nám filologům může, jak se zdá, poskytnout představu o tom, jaký asi byl stav v tomto oboru — *mutatis mutandis* — u Slovanů vůbec na přechodu od zřízení rodově-kmenového k feudálnímu a na začátku tohoto. Tedy jaký ráz měly daně a dávky. To má pro nás velkou důležitost, když uvažujeme o příslušných starých termínech. Toho právě si chci zde všimnouti. Přitom je významné, že tu šlo o staré zřízení kmenové, v němž „základními orgány byly vedle plemenného sněmu orgány kultovní“ a o ranou dobu feudální. Jsou známa důležitá kulturní střediska, a to veletské Svarozicovo v Relfe a raňanské Svantovitovo v Arkoně. Dávky byly tedy dávány jednak kultu, jednak světské moci:

Platy kulturní jsou, jak dí Procházka, v základě původu domácího: „dar božstvu, vedený snahou o získání jeho přízně, jest beze sporu ve své podstatě spontánní.“ U polabských Slovanů termín „daň“ není doložen. U starých Rusů „označoval jakékoli poskytnutí ve prospěch knížete“. Nejstarší formou dávek knížeti, pokud nebyly vynuceny vojenským podrobením, byly tedy, nejen u Slovanů, ale též u Neslovanů, nepravidelné dobrovolné dary, skládané panovníkovi, a to v podobě různých drahocenných předmětů (teprve pozdější formou je daň pravidelná v podobě předmětů denní potřeby). To nám říká, že i slovo *daň*, praslovansky *danъ*, znamenalo původně takové dáni, skutečné darování, nikoli plat předepsaný a po př. i násilně vymáhaný. Je tedy *danъ* termín z dob rodově-kmenového zřízení, správně vystihující podstatu té dávky, slovo *daň* je pak dokonale jasné a historický výklad dává uspokojivé vysvětlení po všech stránkách (hlavně pro to, že je tu užito kořene *da-*, „darovati“!).

O českém výrazu *berně* a o polském *pobór* soudí autor, že ta slova vyjadřují „násilnost při původním ukládání daně“ (za doby feudální). Prý „v nejstarší době knížecího státu každá daň znamenala násilné odněti, neboť daně se ještě nevžíly“. Toto může být pravda, ale uvedená slova nejsou svědectvím pro to. U starých Řeků *φόρος* a *φορά* označovalo tribut, dávku, daň, clo; jsou to slova zřejmě odvozená od *φέρω* nesu, znamenala původně to, co je přinášeno (vrchnosti). My Slované staré sloveso *bherō* máme rovněž, jež u nás ono nabylo významu „odnímatí“. Ale starý význam „nésti“ existoval zajisté v praslovanštině, jeho svědectvím je odvozenina *bermē* (č. *břemeno*) = co je neseno. Je tedy možno se domnívat — vzhledem na ř. *φόρος* a *φορά* —, že i slova *pobór* (toto je tvořeno stejně jako *φόρος*, nehledíme-li k *po-*) a *berně* mají v sobě výchozí pojetí „nésti, přinášeti“ (nikoli: násilím bráti) a že tedy znamenají takovou dávku, která nebyla jednorázovým darem knížeti, ale tributem, poplatkem vůbec.

Z tohoto území je dále doložena jistá daň zvaná tu *chunowe*. Jde tu zřejmě o slovo odvozené od názvu *kuna*, který označoval daň také u Rusů. Procházka věří, shodně s dosavadní vědou, že to označovalo daň v kožešinách, t. j. původně kuních. Upozornil jsem však (Archiv orientální XVII, 135), že *kuna* znamenalo u Slovanů i platy docela jiné (na př. poplatek feudálovi za svolení k sňatku, tedy za nevěstu) a že tu je pozoruhodná významová i hlásková shoda s hetitským termínem *kuššan-* (čti *kusan*) mzda, cena (Lohn, Sold; Preis). Mám za to, že prašarý indoevropský termín *kusan-* (neutrum) byl u nás obměněn v *ā-*kmenové femininum vlivem slova *cěna*. Rovněž tak český termín *poklona* je starý; není od *kloniti* „chýlíti“, ale od homonymního *kloniti*, které znamenalo „darovati, věnovati“ a má dokonaly protějšek v sanskritském *śrāṇáyati*. O tom jsem psal v Listech filologických 71.86. Nyní bych dodal, že právě *poklona* bylo asi vlastním a starobylým termínem pro jednorázový dar, poskytovaný vrchnosti.

Z toho ze všeho vyplývá, že uvedené slovanské termíny jsou velmi starobylé. Tři z nich předpokládají jisté dávky a poplatky, které už nebyly darem, tedy předpokládají dávky rázu lze říci feudálního. Historikové snad namítnou, že to je v rozporu s rázem té doby. Ale hetitská říše (druhé tisíciletí před n. l.) je už stát namnoze feudální (viz A. Götze v Kulturgeschichte des alten Orients, München 1933, Handbuch der Altertumswissenschaft 3. Abt., I, 3. Bd.). Ovšem v ní se záhy vybuodovala královská moc s feudálním systémem knížat a poddaných; u Slovanů z té doby nevíme nic. Rozhodně je však toto *kuna* jiné slovo nežli název známého zvířete. Ovšem kuní kožešina byla velmi ceněna, a proto v povědomí mluvících oba názvy splynuly a poplatek *kuna* byl pak už ve staré době chápán tak, že je to poplatek především v kuních kožešinách.

Stran termínu *curitce*, *curiz* (str. 179; v něm. résumé, str. 208, je vytištěno *kukuřice*!) poznamenávám, že správnou identifikaci má Berneker, Slavisches etymolog. Wörterbuch I 580 (*korcъ*, č. *korec*), je to dutá míra na obilí.

Tato naše zpráva nechce ovšem podat úhrnný obraz o celém přínosu záslužné práce Pro-

cházkovy, nýbrž chtěla přispěti jenom k výkladu jistých termínů prostředky filologickými. Procházkova práce obsahuje další údaje, na př. o úloze krčem při sbírání daně (byla to od počátku shromažďování daní, totiž naturalí odvedených jakožto daň), ale ty pomijím. Rád bych však zde vyslovil přání, aby Vaněčkův kabinet pokračoval ve zkoumání slovanských právních starožitností se stejnou horlivostí jako dosud. Byla by to činnost pro dnešní vědu o Slovanstvu srovnatelně potřebná a záslužná; byla by vítaná i jiným vědám (myslím arci na filologii a na etnografii). To je právě obor, který je v starožitnostech propracován dosud nejméně; jeho výzkum je však nyní naléhavějším úkolem nežli výzkum dob mladších.

Václav Machek

ΘΑΛΑΣΣΑ

Toto známé řecké slovo nemělo dosud uspokojivé indoevropské etymologie a bylo namnoze počítáno k oně velmi početné vrstvě řeckých slov neindoevropského původu. Francouzský bohémista Marc Vey (autor Morphologie du tchéque parlé) se nyní pokusil o nový výklad toho slova z prvků indoevropských. Věnoval mu rozsáhlou stať v BSL ročn. 51 (1955), seš. 1, s. 80—100.— Vychází z Hesychiovy glossy *θαλάσσαν*. *θαλάσσαν* prý není makedonské slovo (jak se mělo zato), ale čistě řecké — dubleta k *θάλασσα*. Obě slova souvisí s ide. kořenem *del-H-gh-* (sti. *dīrgha-*, ř. *δολιχός*, sl. *dilgъ*). Moře prý bylo označováno jako „dlouhá cesta“ (*δολιχὴ ὁδός*). Elipsou slova „cesta“ zůstaly jen femininní tvary adjektiva „dlouhý“ a to jsou právě ona dvě řecká slova. *θαλάσσαν* reprezentuje starší **d^hlānghā* (s femin. suffixem *ā*), *θάλασσα* starší **dh^hlāgh-jə* (s femin. suffixem (*jā/jə*)). Nosovka v *θαλάσσαν* nepřekvapuje vzhledem k npers. *dīrang* dlouhý atd. Potiže činí jen začáteční *θ-* v *θάλασσα*. Vysvětlení tohoto *θ-* věnuje Vey největší část svého článku. V. předpokládá anticipaci laryngály následující po likvidě; tato anticipace však nastala jen tehdy, když obě kořenové slabiky měly oslabený stupeň. Tedy na př. *^olH^o* dalo v řečtině *H^olH^o* > *hal(h)a*. Vey poukazuje na obdobnou anticipaci (metathesu) aspirace v případech jako *τέθριππον* < *τετρ-χιππον*) atp. Tak dalo původní *d^olā,gh-jə* řecké *θαλ(h)ασσα* > *θάλασσα*; podobně *d^olā,ngĥā* dalo *θαλ(h)αγγᾶ*, ale zde se *h* dissimulovalo, protože ve slově byla ještě jedna aspiráta (*gh* > *χ*). Tato dissimilace musela nastat ještě před změnou skupiny *δ + h* > *θ* (jinak by výsledkem dissimilace bylo *τ-* jako na př. v *ταχός*). V prvním slově dissimilace nenastala proto, že po *gh* následovalo *j* (k affeické veláry následujícím *j* došlo již velmi záhy). — K podepření svého výkladu hledá Vey ještě další příklady anticipace laryngály před likvidou. Úvádí zde m. j.: *χάλαζα* (krupobití a pod.) vedle Hesych. *γελαιόρον* . *ψυρόρον* (lat. *gelū* atd.), ide kořen *gel₂-*. — Podobný kořen *gel₂-* je podle Veye základem těchto slov: *γελᾶω* (smáti se), *καρχαλάω* (jásati), *χαλάω* (povolovati, ochabovati), *γαληρός* (klidný), *γάλως* (bratrova žena, lat. *glōs*, rus. *zolva*), Hesych. *γάλλαρος* (dítto) a dalších. — Jiný případ, kde se projevuje anticipace laryngály jsou slova *βάρα^hρον* a *φάραγξ* (obojí znamená „propast“). Vedle toho je věnována pozornost ještě celé řadě dalších řeckých slov která tu pro nedostatek místa nemůžeme uvádět. — Anticipovaná laryngála aspirovala jen znělé oklusivy, nikoli však neznělé; proto nemáme případy střídání *τελα* ~ *θαλα* nebo pod. — Vey se také pokouší určit přesný chronologický sled všech hláskových změn, o něž ve zkoumaných slovech jde (anticipace laryngál, *s* > *h*, *d* + *H* > *dh*, *khj* > *σ*, dissimilace aspirát atd.).

Vcelku lze pokládat Veyův výklad slova *θάλασσα* za zdařilý; jen bychom připojili několik poznámek k hláskoslovné stránce Veyových výkladů (stránku sémantickou chceme v této krátké zprávě nechat stranou):

1° Myšlenka o anticipaci (metathese) laryngál není zcela nová. O metathesích laryngál jedná dost obsírně L. L. Hammerich ve své práci *Laryngeal before sonant* (Köbenhavn 1948) s. 35 n.

2° Za předpokladu, že indoevropské hlásky tradičně psané *gh*, *dh*, *bh* byly skutečné aspiráty, jeví se these o dlouhém uchovávaní rozdílu mezi *dh* a *d* + *H* v řečtině nepravděpodobnou. Pravděpodobná je tato these jen za předpokladu, že ide. *dh* atd. nebyly skutečné aspiráty (nýbrž spiranty nebo pod., jak tomu chtěl na př. Walde); pak by bylo uchovávaní rozdílu mezi *d* a *dh* do doby poměrně pozdní pochopitelné (Kuryłowicz ovšem tvrdí, že po znělých oklusivech zmizely v ř. laryngály beze stopy).

3° Jak vidět, užívá Vey ve své etymologické studii vydatně laryngální theorie (aniž by však někde používal termínu „laryngála“). Tato theorie má ovšem mnoho variant: naskytá se otázka, k jaké se hlásí náš autor. Na první pohled by se zdálo, že se hlásí k pojetí Benvenistovu. Tomu by nasvědčovalo užívání symbolů *ə₁*, *ə₂*, *ə₃*; ale vedle toho se objevují i značky *h*, *h*, dále *ə* (bez indexu) a „*č*“ jak chápát na př. takové *gh-lh₂-ho* (s. 98)? — Psaní *h'* (= *ə*) odpovídá Kuryłowiczovu pojetí indoevropského šva, nikoli však pojetí Benvenistovu. — V článku se zřejmě počítá s poměrně dlouhým životem některých ide. laryngál v řečtině (splýnuly